

---

40 ÉVE TÖRTÉNT

Visszaemlékezések reneszánszát éljük ma is. Pedig a memoár-irodalom körül újból és újból fellángol a vita. Nem véletlenül. Mégis egyet nem lehet elvitatni ettől a műfajtól: a történelem személyes átélésének hitelet.

Különösen így van ez akkor, ha a történelem „kisemberei” vetik papírra visszaemlékezéseiket, akiknek élettere és cselekvésköre aránylag szűk horizontú volt. Az alább következők is olyan emberek, akik nem voltak történelmet formáló, cselekvően tevékenykedő személyiségek. Azt a hétköznapi életet élték, amit sok milliónyi társuk Magyarországon.

Nincs két egyforma emberi élet, vallják ezek a visszaemlékezések, s lapjaikról az én-sorson keresztül a közösség sorsa is kibontakozik. Döntési és választási lehetőségek villannak fel, vagy éppen az tűnik elő, hogy a pillanatnyi helyzet miként formálhatja, készíti színvallásra, a felismert döntés bevállására és végrehajtására azt az embert, aki a hétköznapi élet menetébe szokott.

A most közreadott nébány visszaemlékezés-részlet a felszabadulás pillanatait rögzíti. Terjedelmi okokból csak rövidke sorok ezek a Nógrádi Sándor Múzeumban őrzött teljes anyagokból, de így is segítenek egészebbé tenni azt a képet, amit e nemzeti sorsforduló histórikumával foglalkozó összegzések, hadtörténeti, politikai tanulmányok már véglegesítettek.

A résztvevők számára a nagy összefüggések felismerhetetlenek. Nekik ott és akkor történik meg minden, ahogy az éppen lezajlik, távlatok és összefüggések ismerete nélkül, mégis szinte szervesen kapcsolódva addigi életük rendjéhez. De valamennyien megérezték, előbb-utóbb választaniuk kell, s az emberi élettől olyannyira idegen háború, pusztítás senki számára nem lehet közömbös, még akkor sem, ha ideig-óráig hagyja magát az eseményekkel sodródítani, ha szeretné elodázni a döntést. A történelem azonban nem ismer kompromisszumokat, még ha nem is vagyunk tisztában azzal, hogy most éppen saját sorsunkról, a családunkról, a nemzetünkről döntünk. Az életet le kell élni, a történelmet át kell élni, s választolni cselekvően mindarra, amit feladatul elénk állít – mondják a most következő vallomások.

P. M.

A katonaköteles férfilakossághoz szóló felhívás alapján a jelenlegi acélgyári iskolában felállított „sorozó bizottságnál” kellett megjelenni. A sorozó bizottság mindenkit alkalmasnak talált, hiszen csak ránézésből állott az alkalmassági szemle.

A szemle után hazaküldtek, azzal, hogy másnap reggel háromnapi élelemmel és váltóruhával 9 órakor jelentkezzünk. Ennek a többi sorstársammal együtt eleget is tettünk, abban az időben más választás nem volt. Vagy ez, vagy katonaszökevényként fognak kezelni, esetleg a hozzátartozóinkat is kiteve valami meghurcolásnak...

Impozáns menetünk volt. Attól félve, hogy esetleg az úton el is téritenek, még tábori csendőrök is kísérték, az előttünk ismeretlen úticél felé. Egyre távolodtunk a városunktól. Az első pihenő a mostani campingnél volt. Körülbelül egyórás pihenő után, éppen sorakoztunk, amikor Somoskőújfalú felől az útkanyarulatból előtűnt és mellettünk megállt egy katonai dzsipkocsi, rajta három civil és két egyenruhás, nyilas karszalagos, géppisztollyal felszerelt társaság. A minket vezető főhadnagytól érdeklődtek, hogy kik vagyunk és hová megyünk. Mikor megtudták, hogy Losonc az úticélunk, jóakaratólag közölték, hogy siessünk, mert a határt lezárják és akkor nem tudunk átmenni.

Milyen jó, hogy a gondolatot nem lehet hallani, mert akkor hallották volna, hogy nekünk nem sürgős, akinek az, ám siessen. Az indulás első percétől fogva egyre jobban foglalkoztatott az, hogy hol és hogyan lehetne „rugalmasan elszakadni”. Indulás tovább, s a szürkület már Fülekpüspökiben talált, ott volt az első éjszaka. Másnap reggel a hazai elfogyasztása után, nem nagyon sietve, átvonultunk Füleken, majd a temető melletti dombon leültettek és a hozzánk ugyancsak ragaszkodó tábori csendőröktől körülvéve, pihenőt tartottunk. Majd azután átmenve a dombon, a másik oldalon ereszkedtünk lefelé, beérve Fülekkovácsiba, utolért egy lófogatú német trénoszlop.

Már a falu utolsó házeit is elhagyva észrevettük, hogy Losonc felől három repülőgép ráfordult az országútra, majd egy kanyarból mélyrepülésben kezdve, irtózatos gépfegyvertűzet zúdítottak reánk.

A németek nem, de a mi menetünk jobbra-balra az árokban és a mező felé futva keresett fedezéket. A gépek szovjet Rata-k voltak, elhúzva felettünk, egy kanyart véve ugyanazon irányból, újra támadtak, majd utána eltűntek.

Ekkor újra rendeződtek a sorok, szerencsére az elvonulókat nem érte sérülés, az ijedtséget leszámolva. Néhány, már a frontot is megjártakon kívül, a többinek ez volt az első tűzkeresztsége. Borzalmas látvány tárult a szemünk elé. Mivel a német trénoszlop nem tudott kitérni, igen megtizedelték. Felborult szekerek, emberek, állatok tetemei hevertek az úton. Mi az utat ezután tovább már nem az országúton folytattuk, hanem bal kézre letérve, egy mezei dűlőúton Rapp felé gyalogoltunk. Délután 3 óra körül érkeztünk a faluba és rögtön szétszórtak bennünket. Négy-öt ember jutott egy-egy szálláshelyre. Jómagam a falu bírájához kerültem, két munkatársammal és két acélgyári dolgozóval.

A hátizsáktól megszabadulva, gondoltam, kinézek az utcára, milyen lehetőség van az eltűnésre. Amint kiérek az udvarra, és elérem a befelé nyíló nagykapu szárnyát, hangokat hallottam. Egy magasabb rangú csendőrtiszt állt az utcán – rangjelzését, mivel háttal volt, nem tudtam kivenni –,

utasítva az előtte álló tíz tábori csendőrt, hogy a szállásokra küldött elvonulókat összeszedve, a menetet azonnal indítsák tovább Losonc felé, majd utána átfésülni a házakat, az esetleg itt talált egyéneket falhoz állítani!

Ezek után visszatértem a házba és elmondtam társaimnak a hallottakat. Arra az elhatározásra jutottunk, hogy nem lehet kísérletezni, megyünk tovább. Mire kijöttünk a házból, a menet már kiért a faluból, hátránézve láttuk az udvarba belépő csendőröket. Nem siettünk, látótávolságot tartottunk és a losonci gypmesteri telepnél megállapodtunk éjszakára. Úgy gondoltuk, hogy inkább itt maradunk (mert előtte való nap Losonc volt a bombázás célja).

Másnap reggel utunkat folytatva, hátra-hátránézve láttuk, hogy többkevesebb ember követ bennünket és megbillenek a kakastollak is a távolban. A városhoz közeledve szemünk elé tárult a plakáton hirdtetett szöveg: *Minden katonaszökevényt felkoncolunk, felakasztunk.* Szomorúan láttuk az útszéli fákra felakasztott katonákat, civileket a nyakukba függesztett táblákkal, rajta a felírás „*Igy jár minden szökevény és azokat rejtegető civil*”.

HIDASÍ JÓZSEF

1944. december közepe felé jártunk már, amikor az egyik napon a műhelyben felkeresett a villamosközpont főnöke, Hlinka János művezető. Először csak közömbös dolgokról beszélgettünk – hogy korán beköszöntött a tél –, majd rátértünk a gyár leszerelésének kérdésére. Tudod, engem nagyon bántott a gyár leszerelése és fennhangon szidtam a németeket és nyilasokat. Majd felvettem: hát nincs igazam! Mi lesz itt velünk gépek nélkül? Hlinka végighallgatott, megcsóválta a fejét, majd mindkét kezét a vállamra tette és komoly arccal megszólalt: „Csak ne olyan hevesen, Béla, és főleg ne olyan hangosan, mert a falnak is füle van!”. Majd folytatta: ő is megkapta az utasítást, hogy még ma be kell rakni vagonba a gyár két elektromos turbináját, mert Németországba szállítják. Erre én közbeszóltam: „És berakja, Hlinka úr?”

Erre már Hlinka is elmosolyodott és megszólalt: „Éppen azért vagyok itt, hogy a segítségedet kérjem”. Arról beszélt, egy páran úgy döntöttek, hogy nem rakják be a turbinákat, hanem elrejtik. Már mindent megtervezett, azt is, hogy hová rejtik el a turbinákat, csupán a szerszámlakatosok közül három önként jelentkező, megbízható emberre volna szüksége. „Hát ebben kérem a segítségedet. Úgy gondolom – folytatta –, hogy csak megbízható, jó szakmunkás jöhet számításba, mert ez nem gyerekes dolog” – fejezte be.

Meglepett a dolog. Erről a komor, kimért művezetőről – aki egyébként igen nagy tiszteletnek örvendett a gyárban – fel sem tétéleztem, hogy ilyen veszélyes akciót mer kezdeményezni. Még a hideg is végigfutott a hátamon az akció hallatán. De mint ahogy ő, én is megbíztam benne. Én is bizalmasabbra fogtam a szót, s megkérdeztem, hogy egynek én megfelelnek-e? Ekkor már másodszer mosolyodott el és megszólalt: „Hát elsőnek is rád gondoltam – majd folytatta –, de még rajtad kívül két fő kellene”. Kit tudnék javasolni?

Rövid ideig gondolkoztam, majd végül elmondtam a javaslatomat: „Hát itt volna egynek Jakabos Pista bá’, aki ugyan nem tősgyökeres salgótarjáni, de megbízható, becsületes ember. Erdélyből, Lupényből települt át, jó szakmunkás, izzig-vérig igazi munkásember – fejeztem be. Másiknak meg Horváth Gyulát javasoltam, akit szintén megbízható, becsületes szakmunkásnak tartottam.

Hlinka néhány másodpercig gondolkozott, majd megszólalt: „Hát jó, te ismered őket”. – És még hozzáfűzte: – „Ha esetleg nem vállalják, úgy keress meg és szólj nekem, hogy még időben lehessen intézkedni”. Hlinka már indulni készült, mikor megkérdeztem: „No és mikor csinálnánk meg a dolgot Hlinka úr? – Igenis – fordult vissza – a legfontosabbakról meg majdnem megfeledkeztem: délután négy órára jöjjetek be a villamosközpont géptermébe, s a portán mondjátok meg, hogy túlórában jöttök vagonra rakodni”. Nem mondom, egy kicsit meglepett az idő rövidsége, hisz’ már tíz óra is elmúlt. De beláttam, hogy egy ilyen akciót nem lehet hetekkel előtte szervezni, mert nagy a lebukás veszélye. Megegyeztünk abban, hogy két órákor hazamegyünk ebédelni és négy órára jövünk be vagonrakodás végett.

Hlinka művezető távozása után azonnal munkához is láttam. Felkerestem mindkét szakit, s külön-külön beszéltem velük, akik vállalták az akcióban való részvételt.

Délután négy órákor már mind a nyolcan együtt voltunk, mikor bejött az ajtón Hlinka művezető. Végignézett rajtunk, majd csendesen megszólalt. Arról beszélt, hogy ő nem a szavak embere, hanem a tetteké. Rövid mondanivalójában először azt fejtegette, hogy ez a gyár adott nekünk kenyeret, de azután is ad, ha most is megtesszük kötelességünket. Itt van a munkahelyünk, itt van a családjunk, s nekünk a jövőben is itt kell majd dolgoznunk. Elmondta, hogy milyen veszélyes feladatra vállalkozunk. Majd folytatta: ha valaki úgy érzi, hogy nincs ereje ebben a munkában részt venni, inkább most mondja meg, nem haragszik érte. Menjen szépen haza és felejtse el az egészet. Ekkor ismét végignézett rajtunk, s mivel senki sem mozdult, senki sem szólt egy szót sem, folytatta. Arról beszélt, hogy gyorsan kell dolgozni, s az egész akciót egy óra alatt be kell fejezni.

Elmondta még, hogy az ácsok a „kavicsosbányáknál” dolgoznak, s görgőkkel, kötelekkel ők helyezik el a kiszemelt rejtekhelyen a turbinákat tartalmazó ládákat. Az ácsbrigád az elhelyezés után úgy temesse be az üreget, hogy ott semmit se lehessen észrevenni. A második csoport pórekocsikon a ládába csomagolt turbinaalkatrészeket folyamatosan szállítsa a rejtekhelyre. A harmadik csoport pedig megkezdi a ládákból levő ócskavas berakodását az üres vagonba. Erre azért van szükség, mivel a vagonok még súlyellenőrzésen is átesnek, s ha a vagon üresen menne ki, már itt azonnal kiderülne a turpisság. Érthető, világos? Van-e valakinek kérdése? Mivel nem volt, még hozzáfűzte: „Én személy szerint a vagon környékén tartózkodom – mondta –, mert ha véletlenül jön egy ellenőrzés, időben tudjak jelezni.”

Befejezésül arra kért bennünket, hogy az akcióról sem a gyárban, sem otthon ne beszéljünk, hisz’ a fejünkkel játszunk, de családjunkat is meg-hurcolhatják.

(Mucsi Lajos összeállítása a salgótarjáni acélgyári munkások akciójáról)

Esős, őszi november volt és vigasztalanul esett az eső. Híreket már biztos helyekről tudtunk, és már délről-keletről ágyúdörgéseket hallottunk. Szaporodtak a légitámadások és sok estén néztük a Sztálin-gyertyáknak nevezett világító rakétákat. De ez időben már csak a győztesek légirajait lehetett látni, a német csapat húzódott nyugat, illetve kelet – Budapest – felé.

Karácsony előtti napokban motorkerékpáros német katonák jelentek meg Somoskőn. A motorosok megjelöltek házakat, de nem mindegyiket. Szálláscsinálók voltak. Estére jöttek a németek és beszállásolták magukat a megjelölt házakba. Hozzám is jutott egy lábon sérült tiszt és ennek sédőtisztje, valamint egy tiszthelyettesféle, aki összekötő futárszolgálatot teljesített. A család meg volt ijedve, hogy mi lesz, de komoly helyzet lévén, nem tudtunk előre semmit, csak azt, hogy az ágyúdörgés már közel van és igen hallani.

Karácsony előtti napokban elállt az eső és erős fagyás következett. A front már a Medves-hegység túlsó oldalán folyt. Egyik napon többen láttunk a Medves-hegység felől jönni civileket, akiket német katonák kísértek a helyi parancsnokságra. Ez a vár tövében levő Somoskeőy-kúria helyisége volt. Később derült fény e civil emberek sorsára, akik nyolcan-tizen lehettek. Öt főt szabadon engedtek. Másnap karácsony este! Kis-lányom karonülő, egyéves volt, akinek azért egy fenyőgallyat szereztem, melyen pár szem szaloncukor és gyertya égett, melyet meggyújtottunk. A nálunk levő két tiszt is megnézte a gyertyagyújtást, de nem szóltak semmit, elvonultak a szobájukba. A két ünnep alatt csak a harci zajok közeledtek, ami arra utalt, hogy erős ütközet folyik a Medves túloldalán. Ez igaz is volt.

Karácsony utáni napon a község lakói ébredéskor egy német katonát sem láttak. Akik nálunk szállásoltak, azok sem voltak a szobában. Az éj leple alatt kivonultak a községből. A Medves-hegy felől ágyúdörgés nem volt. Tehát igaz lenne? Talán szorult a gyűrű és odébbálltak? Igen, így volt! Felszabadult a község és az ágyúdörgés áthelyeződött a Karancs-hegység mögé, Balassagyarmat irányába.

Egyelőre csend volt és közben jött egy riasztó hír, hogy a németek azért „búcsúszó” nélkül csak nem mentek el. A volt német parancsnokság mellett, a gyümölcsösben, öt fő civil embert találtak agyonlőve, dermedtre fagyva. Azonnal a helyszínre mentünk, ahol borzalmas látvány várt. Öt ember feküdt a földön, akiket géppisztolysorozatok értek, a lövések erre utaltak. Hastól koponyáig kapták a lövést, melyik hol állt. Megdöbrentő látvány volt. Ismerősök voltak, Bást és Vecseklő községekből, kőbányászok valamennyien. Tehát itt hagyták a németek névjegyüket, s bennünk a háttalan gyűlöletet. Halott munkatársaink szüleit nem kellett már értesíteni, jöttek kocsival hozzátartozójukért. Már ők előbb tudták a dolgot, mint mi, mert az említett foglyok közül, akiket szabadon engedtek, azok otthon elmondták már nekik, mire számítsanak. Később kiderült, hogy ezen halott bajtársakat a románokkal vívott harc vonalban foglyul ejtették, zsebeikben 1–2 üres töltényhüvelyt találtak, s rájuk fogták, hogy partizánok. Tehát elvitték őket hozzátartozóik és mi e döbrent lelkiállapotban nem sokáig lehettünk, mert a Medves-hegység felől óriási zajjal, kocsizörgéssel, hangos beszéddel közeledtek a felszabadító csapatok. 1945.

új év a szó valódi értelmében. Az országnak csak fele része szabadult fel. Mi tehát a Debrecenben már megalakult Debreceni Ideiglenes Kormány és kommunista pártunk jelszavai szerint kezdtünk mozogni. Kezdetben ez abból állt, hogy eltemettük a hegyekben elesett román katonákat, tizenöt-husz főt. Az abroncsospusztai véres események nyomára Valesk Józsi bácsi holttestének eltemetése emlékeztetett, különösen engem, mert ő volt az, aki engem is személyesen hívott partizánnak a fenti helyre.

A halottak eltakarítása során feladatunk volt az utak-hidak megjavításához való munkások, parasztok megszervezése. Közben a legfontosabb feladat volt számunkra a helyi pártszervezet megalakítása. Megkezdtük a szervezést, de csak öt fő jött össze, a többi még várt, mert az ágyúk a Karancs-hegységen túli irányból még dörögtek, s többen féltek attól, hogy egy-két napra a harcfront ingadozása még lehetséges lehet. Mi ezzel nem törődünk már és a salgói pártszervezet (itt hamarabb megalakult) küldöttjei jelenlétében létrehoztuk és kimondtuk az MKP létrejöttét, s megalakult a pártszervezet. Kézbe vettük a község irányítását és lassan az élet kezdett megindulni.

SOMOSKÖI JÓZSEF

Tudtam, illetve sejtettem, hogy volt a gyárban néhány kommunista munkás, akikről az ember akarva-akaratlanul tudta, hogy a párt illegális szervezetének tagjai, de legalábbis föld alatti kommunista pártmunkát végeznek. Ezek közé tartozott Alics János, Teleki János, Kovács István, Hajek Rezső, Brabecz (a keresztnévét elfelejtettem) és mások. Tisztelettel, sőt szeretettel néztem ezekre az emberekre a háború alatt, egy tisztességesbb jövő világ meggyőződéses híveit láttam bennük, és reménykedtem, hogy megérem ezt a jövőt. Őszintén megvallom, hogy a kommunista munkásokat abban a korban nem tartottam a szó mindennapi értelmében közönséges embereknek. Akkoriban ugyan még nem ismertem Sztálinnak azt a híres, mai fejemmel egyébként korántsem osztott véleményét, hogy „mi kommunisták más fából faragott, különös emberek vagyunk”, de valójában valahogy így vélekedtem a kommunista munkásokról, noha a neveltetésem inkább afféle „baloldali szocdem” szemléletnek felelt meg inkább. Lényegében idealizáltam őket, mint ahogy a munkásmozgalmat is olyasminek láttam, amely mentes az emberi gyengeségtől, a mozgalom hordozóit gyarlóságoktól megtisztultnak, a többség jólétéért és szabadságáért önfeláldozó módon küzdő harcosoknak láttam.

Külön szeretnék megemlékezni Hajek Rezsőről, az én hallatlanul derék Rudi barátomról. Hajek Rezső a faesztergályos-műhely vezetője volt. A kiváló szakmunkás és ugyanakkor a kemény tartású, büszke munkásember típusa volt. Nálam jóval idősebb, ennek ellenére a háború alatt igen jó viszonyban voltunk. Kommunista meggyőződését a háború alatt sem titkolta. Volt is bizonyos aggodalma, hogy az utolsó pillanatban elhurcolják. Szerencsére nem így történt. Hangadó szerepet játszott az üveggyárban a felszabadulás után, ha jól emlékszem, ő volt az első übtitkár, vagy szakszervezeti titkár. Sajnos, az egyik üzemi bizottsági ülés közben, valamennyiünk szemeláttára, 1945. május közepén, szívroham

következtében meghalt. A vállalatra nézve súlyos csapás volt ez, mert higgadt, megfontolt magatartása csillapítóan hatott az izgágákra, abban a zavaros, kezdeti időben.

Resteltem, hogy a drámai eseményeket, a magyar történelem várva-várt nagy fordulatát nem tudom tárgyilagosan, a kívülálló higgadt szenvtelenségével és személytelenségével közel négy évtized elmúltával sem szemlélni, vagy elmondani, minduntalan beleszövöm a magam személyes élményét, látásmódját. Dehát talán senki sem képes arra, hogy kikapcsolja önmagát és mintegy a világürből jött lény módján számoljon be a dolgokról, történecekről, folyamatokról, amelyek körülötte, vele zajlottak és amelyek annyi várakozást, reményt, feszültséget, oldódást, és ugyanakkor újabb, más jellegű feszültséget keltek mindannyiunkban.

1944. április 11-én bevonultam, először Egerbe, majd Miskolcra kerültem és 1944 júliusában a galíciai frontra vittek. Az 1944. évi nyári visszavonulásban a munkaszolgálatos alakulatom „részt vett”, olyan hangulatban, amelyet a maga vészterhességében, eszeveszett iszonyatával talán csak az emberiség legnagyobbjai, egy Dante Alighieri, Shakespeare, Goethe, Tolsztoj, Balsac tudott volna hihető módon leírni. A századom, mielőtt a frontra vittek benünket, Miskolcon, a Tiszai rendező pályaudvaron végzett romeltakarítási munka során végignézte kb. 250 000 magyar zsidó deportálását, mert az erdélyiek kivételével mindet ezen a vonalon szállították Auschwitzba, a megsemmisítő táborba. A legtöbbünk zülei, testvérei, gyerekei, feleségei, rajta voltak ezeken a rémvonatokon. Nehéz a maga teljességében és ördögi vonásaival ezeknek a „szállítmányoknak” a körülményeit a mai olvasó számára egyáltalán érzékelhetővé tenni. 1944. április 11. és december 25. között tehát nem voltam Tárjánban, így az ezen időszakban történeteknek tanúja nem lehettem. Természetesen, a hazajövetelem után, hamar értesültem mindarról, ami a városban végbement a felszabadulás pillanatáig. Kisterenyén, ahol kéthárom napig tartózkodtam, hogy bevárjam a németek kiverését Salgótarjánból, egy magas rangú, szovjet tiszt közölte velem és a munkaszolgálatból megszökött bajtársammal, Kürschner Ferencel, hogy karácsony este a Vörös Hadsereg bevonult Salgótarjánba. – „Igyi domoj” – mondta nekünk az a tiszt, „Gorod Salgótarján szvobodno”, és három kupicába pálinkát töltött, eltette az új debreceni kormányt, a magyar demokráciát és a magyar szabadságot. A debreceni kormány megalakulásáról tőle értesültünk. Meztláb, tetvesen, de lelkesen, így értem el a gyárkaput, kora délelőtt, ahogy azt előzőleg megemlítettem. A kapuban éppen Alica Jani álldogált. Már említettem, hogy őt jól ismertem, hiszen a fazekaskemencén dolgozott és a nézeteit előttem sohasem titkolta. Jermendi főmérnök döböntően nézett rám, meghívott mindjárt ebédelni, de kérte, hogyha tetves vagyok, előzőleg mosakodjam meg. A holmijaimat ugyancsak tüstént átadták, de előzőleg alaposan lecsutakolták. A felszabadulásom így kezdődött, de többé-kevésbé az ország egész népét „lecsutakolta” a történelem.

TATÁR ISTVÁN